

UDK: 821.131.1.09-31
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. 4. 2016.

Katarina Dalmatin
Odsjek za talijanski jezik i književnost
Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
HR – 21000 Split, Sinjska 2
kdalmati@ffst.hr

HERMENEUTIČKA RECEPCIJA LIKA JORGEA DA BURGOSA U ROMANU „IME RUŽE” UMBERTA ECA

Sažetak

U članku se analiziraju modaliteti Ecova intertekstualnog prisvajanja fiktionalne osobe J. L. Borgesa i pojedinih književnih metafora koje se razvijaju u njegovim pripovijetkama u izgradnji hermeneutičke recepcije lika Jorgea iz Burgosa, glavnog negativca romana *Ime ruže* Umberta Eca. Dok je prvi aspekt dostatno obrađen u kritičkoj literaturi o *Imenu ruže*, drugi je ostao zanemaren u nekim bitnim aspektima. Analiza ideoloških i hermeneutičkih aspekata njegova lika u Ecovu romanu otkriva da u izgradnji ne samo njegova etičkog i teološkog habitusa nego i razvitku glavnog narativnog tijeka romana, čiji je on pokretač, veliku ulogu igraju dvostruko kodirane metafore koje Borges razvija u svojim pripovijetkama *Teolozi* i *Tri tumačenja Jude*. U članku se analizira njihova uloga u spomenutim Borgesovim novelama i njihov intertekstualni odjek u *Imenu ruže* koji se pronalazi na idejnoj i kompozicijsko-pripovjednoj razini. Temeljna Borgesova metafora 'svi su ljudi jedan čovjek' razrađuje se u romanu raznim figurama ponavljanja, a unutar te primarne metafore značajna je metaforika Jude koju Borges razvija u noveli *Tri tumačenja Jude*. Analiza hermeneutičke recepcije Jorgeova lika otkriva presudnu ulogu te metafore u njenoj izgradnji.

Ključne riječi: U. Eco, J. L. Borges, *Ime ruže*, Jorge iz Burgosa, hermeneutička recepcija, *Teolozi*, *Tri tumačenja Jude*, epistemološke metafore

1. Uvod

Mnogi su se kritičari iscrpno bavili temom intertekstualnosti u romanu *Ime ruže* u svojim kritičkim tekstovima te su se neki od njih u sklopu obrade teme osvrnuli i na mjesto J. L. Borgesa i njegova opusa u intertekstualnom horizontu Ecova romana.¹ Uzevši u obzir kvantitetu i rasprostranjenost tih tekstova, na prvi bi se pogled moglo

1 O tome više u: Corry 1992., Costiucovich 1985: 76–83., Čale 1993., Lailhacar 1990: 535–557., Garcia; Korsmeyer; Gasche (ed.) 2002., Lailhacar, 1990: 535–557., Parker 1990.

učiniti da je tema do kraja iscrpljena. Ipak, podrobniji pregled bibliografskih jedinica² na talijanskom, engleskom i hrvatskom jeziku koje uže tematiziraju intertekstualni odnos Borgesova opusa i *Imena ruže*, otkriva da je hermeneutička recepcija lika Jorgea da Borgosa ostala nedovoljno istražena u nekim prilično bitnim aspektima.³ To se prvenstveno tiče analize intertekstualne podloge u kreiranju njegova lika koja se pronalazi u Borgesovim novelama koje tematiziraju sudbine raznih heretika. Glavna je teza ovog članka da se u Borgesovim pripovijetkama *Tri tumačenja Jude i Teolozii* nudi potencijalni interpretativni ključ hermeneutičkog personarija Jorgeova lika i njegovih etičkih izbora koji pokreću radnju *Imena ruže*. Ovakva početna teza opravdava se Borgesovom snažnom intertekstualnom prisutnošću u Ecovu djelu, kao i činjenicom da i sam pripovjedač *Imena ruže* na ključnim mjestima romana aludira na potrebu razumijevanja Jorgeova lika u metafori Jude Iskariotskog. U kratkoj pripovijetki *Tri tumačenja Jude* tematizira se kompleksni odnos teoloških dogma i heretičkih ideja o činu izdaje Jude Iskariotskog i tragičan kraj švedskog teologa koji se njima bavio cijelog života. Metodološka podloga za analize kojima će se pokušati potkrijepiti početna teza temelji se na poststrukturalističkoj naratološkoj paradigmi te posebno na teorijskim tekstovima Vincenta Jouvea koji u svojoj knjizi *L'effet-personnage dans le roman* nudi koherentan sustav analize statusa lika i njegovih efekata u romanu.⁴ V. Jouve razlikuje tri sustava čitanja koja podrazumijevaju različitu percepciju romanesknog bića.⁵ Na *lectantskoj* razini čitanja romaneskni svijet poima se kao jezična konstrukcija pri čemu čitatelj ne dopušta da ga tekst prevari svojom predodžbenom iluzijom. *Lectant* na svom obzoru uvijek ima sliku autora koja ga vodi u njegovu odnosu prema tekstu. Autor se pritom može zamijetiti na dvama načinima: on je podjednako narativna instancija koja upravlja konstrukcijom djela i intelektualna instancija koja tekstom prenosi određene poruke. V. Jouve tako *lectanta* dijeli na *lectanta*-igrača, koji se okušava u pogađanju narativne strategije romanopisca i *lectanta*-tumača, čiji je cilj odgonetnuti globalni smisao djela, tj. razlikuje narativni od hermeneutičkog personarija. Budući da interpretacija lika traži točnu percepciju vrijednosti koju mu pridaje pripovjedač, potrebno je rekonstruirati ideološka obilježja lika da bi ga se smjestilo na njegovo mjesto u sustav romana. S tim u vezi, Jouve razlikuje tri osnovna koraka *lectant*-tumača (Jouve 1999: 497–498). Prvi se tiče rekonstrukcije slike pripovjedača kao psiho-socijalne instancije koja ustanovljuje sustav vrijednosti, druga ideološke recepcije lika, a treća hermeneutičke (dovođenjem u vezu njegova ideološkog obilježja s aksiologijom pripovjedača). Ideologija efekt očituje se u umijeću činjenja, izricanja, življenja i uživanja. Pripovjedačev aksiološki sustav očituje se u eksplicitnom ili implicitnom označavanju, pozitivnom ili negativnom, jednog ili više od ovih umijeća.

2 Autorica članka u svom istraživanju ograničila se na kritičku literaturu o *Imenu ruže* na engleskom, talijanskom i hrvatskom jeziku jer aktivno vlada samo tim jezicima.

3 U uvodu knjizi *Saggi su Il nome della rosa* urednik R. Giovannoli ističe značenje Borgesova opusa u izgradnji *Imena ruže*, ali pritom napominje i da »nitko nije znao objasniti činjenicu da je Eco otplatio dug Borgesu namijenivši mu ulogu ubojice« (Giovannoli 1985: 18).

4 Jouve, V. (1992). *L'Effet-Personnage dans le roman*, Paris: Presses universitaires de France. Na hrvatskom jeziku objavljen je dio knjige: Jouve, V. (1999). Složenost lik efekta., prev. Šoštarić, S., U Milanja, C. (ur.) *Autor, pripovjedač, lik* (str. 479–573). Osijek: Svjetla grada.

5 Na razini čitanja koju naziva *lisant* lik se shvaća kao osoba koja se razvija u svijetu u kojem sudjeluje i sam čitatelj tijekom čitanja romana, na razini *lu* lik se shvaća kao izlika koja čitatelju pomaže da proživi neke fantazmatične situacije, a na razini *lectant* lik se shvaća u odnosu prema autoru, kao instrument koji ulazi u dvostruki plan, narativni i semantički. Tri navedena čitanja Jouve naziva 'osoba efekt', 'izlika efekt' i 'personarij efekt'.

2. Uloga kulturnog imidža J. L. Borgesa u formiranju hermenetičkog personarija Jorgea da Burgosa u Imenu ruže

U *Napomenama uz Ime ruže*⁶ Eco u poglavlju *Roman kao kozmološka tvorevina* otvoreno priznaje osobni dug prema J. L. Borgesu i njegovu književnom nasljeđu koji treba shvatiti u kontekstu šire refleksije o postmodernoj poetici romana, kojoj je upravo Eco sa svojim romanom, ali i prethodnim teorijskim tekstovima, dao snažan zamah osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća.⁷

Svi me pitaju zašto moj Jorge imenom priziva Borgesa i zašto je Borges tako opak. Pa ne znam ja to. Htio sam da knjižnicu čuva slijepac (što mi se činilo dobrom pripovjednom zamisli), a knjižnica plus slijepac može dati samo Borgesa, jer se svi dugovi plaćaju. A osim toga, *Otkrivenje* utječe na cijeli srednji vijek preko španjolskih komentara i minijatura. No kad sam u knjižnicu stavio Jorgea, još nisam znao da je on i ubojica. Da se tako izrazim, on je sve učinio sam. [...] Stvar je u tome da su likovi prisiljeni djelovati prema zakonima svijeta u kojemu žive. Ili u tome da je pripovjedač zarobljenik svojih prethodnih odluka (Eco 2004: 488).

Brojni kritičari bavili su se Ecovom razradom tipičnih borgesovskih motiva i metafora u *Imenu ruže*, ali su malobrojni pokušali odgovoriti na pitanje koja i sam sebi postavlja Eco u prethodnom citatu i na koje ne daje odgovor opravdavajući se neznanjem. Deborah Parker u članku naslovljenom *The literature of appropriation: Eco's use of Borges in »Il nome della Rosa«* pokušava razjasniti smisao prisutnosti Borgesove osobe, a ne djela u Ecovu romanu i donosi zanimljive zaključke. Parker ističe da se Ecovo 'prisvajanje' Borgesa podjednako tiče njegova literarnog nasljeđa prema kojem se u romanu njeguje pozitivan stav, i njegova kulturnog imidža koji se valorizira negativno u liku Jorgea iz Burgosa, koji mnogim biografskim detaljima evocira lik argentinskoga pisca (Parker 1990: 844). Parker u nastavku na zanimljiv način rekonstruira kulturni i ideološki kontekst u kojem postaje lakše shvatljiv Eco 'obračun' s Borgesom. Kao glavne sporne točke među njima navodi različite pristupe u poimanju smisla i funkcije književnosti (Parker 1990: 844) te dijametralno oprečne stavove o pitanju smisla i potrebe autorova društvenog i političkog angažmana.⁸ Dok je Borges doživotno ostao vjeran tipično modernom konceptu umjetnosti kao privilegiju elite te nikad nije ozbiljnije pokušao prilagoditi svoj literarni izraz širim društvenim masama, Eco je želja za izgradnjom što većeg broja 'uzornih čitatelja'

6 *Napomene (Postille)* objavljene su prvi put u 49. broju časopisa *Alfabeta* iz lipnja 1983. Na hrvatskom jeziku prvi put su objavljene u: Eco, U. (2004). *Ime ruže*, Zagreb, Globus media, 2004.

7 O tome više u Eco 1967., Eco 1979.

8 »The cultural image of Borges is of a conservative, of a man who in his later years struck many of his friends as being remote from what was happening, or "in another time". Numerous well-known anecdotes contribute to forming a distinctive but ambiguous portrait of an alienated intellectual, one who by its own admission has "always come to things after coming to books", and one who, as Octavio Paz suggests, possesses a "fictional being"«. O tome više u Parker 1990: 847. Citat u citatu Octavia Paza vidi u: Paz 1986: 30 »Kulturni imidž Borgesa je onaj konzervativca, čovjeka koji je u svojim poznim godinama pogodio mnoge svoje prijatelje svojim udaljavanjem od onoga što se dešavalo i „u drugom vremenu“. Mnoge dobro poznate anegdote doprinose stvaranju specifičnog, ali i ambivalentnog portreta otuđenog intelektualca, koji bi, prema vlastitom priznanju, „uvijek došao do stvari nakon što bi došao do knjiga“ i koji, kako Octavio Paz sugerira, posjeduje „fiktionalno biće“«. S engleskog prevela Katarina Dalmatin.

uvijek bila jedan od glavnih poetičkih imperativa⁹. Parker je u pravu kad ističe kako se Ecovo intertekstualno prisvajanje Borgesa ne može promatrati samo iz tradicionalne intertekstualne perspektive izvora i utjecaja, nego mora uzeti u obzir i Ecovo 'prisvajanje' njegove 'fiktivne osobe' kao tipične postmoderne alegorije (Parker 1990: 849). Glavni prigovor koji se može uputiti njezinu članku ne tiče se stoga samih zaključaka, o čijoj se valjanosti ovdje ne spori, koliko pre naglašavanja samo jednog aspekta te alegorije u hermeneutičkoj recepciji Jorgeova lika. Funkcija te alegorije ne zaustavlja se samo na njezinu najočitijem sloju, kritici Borgesove ambivalentne političke *persone*, nego se njome želi i uputiti uzornog čitatelja na istraživanje Borgesovih metaforičkih i intertekstualnih modela u izgradnji Jorgeova lika. Radi se o tipičnom postmodernom dvostrukom kodiranju i Ecovu poigravanju čitateljskim interpretativnim kompetencijama koje dodatno izaziva u *Napomenama*, ističući (referirajući se pritom na lik Jorgea) da su postupci likova u romanu posljedica svijeta u kojem žive i prema čijim su zakonima prisiljeni djelovati (Eco 2004: 488). Drugim riječima, Eco skida 'odgovornost' za zločine s Borgesove fiktionalne *persone* i poziva nas da pravog krivca potražimo »u svijetu u kojem živi« njegov književni *alter ego*. S obzirom na to da Eco pod pojmom svijeta misli prvenstveno na svijet ideja koji oblikuju nečiji svjetonazor i ideologiju, potrebno se podrobnije osvrnuti na elemente koji omogućuju rekonstrukciju Jorgeova ideološkog horizonta.

3. Ideološka recepcija Jorgeova lika u Imenu ruže

Prema V. Jouveu, ideološka recepcija lika percipira se u četirima temeljnim umijećima: činjenja, izricanja, življenja i uživanja. Jorge da Burgos slijepi je knjižničar, benediktinac, iznimni erudit i konzervativac čiji je način života u romanu primarno određen sljepoćom, a svjetonazor rigidnom teološkom izobrazbom. Za razliku od ostalih redovnika od kojih mnogi imaju kakav-takav društveni, pa čak i ljubavni život, Jorgeovi su socijalni kontakti ograničeni na uski krug ljudi koji rade u knjižnici i s kojima održava distanciran i hladan profesionalni odnos. Osim profesionalne posvećenosti samostanskoj knjižnici i goleme gladi za znanjem, on nema drugih strasti te se besprijeckornom biografijom ističe među ostalim redovnicima. Glavna funkcija njegova lika u romanu sastoji se u izgradnji karakterološkog i ideološkog paralelizma Vilimovu liku. Taj se paralelizam gradi pretežno u sferi izricanja i činjenja, dok su ostale sfere (življenja i uživanja) ostale u drugom planu i služe kao potpora prvima. Većina Jorgeovih pojavljivanja u romanu ograničena su na epizode u kojima dominiraju rasprave s Vilimom ili svojevrsni dugi monolozi kao u slučaju duge propovijedi održane petog dana (Eco 2004: 373–379). Jorgeova interpretacija raznih teoloških i filozofskih tema, poput uloge smijeha u kulturi i društvu, metafore Antikrista, uloge izokrenutih metafora u spoznaji Boga, otkriva njegove konzervativne političke stavove koji u mnogim točkama proturječe Vilimovim. Analiza ključnih točaka u kojima se njihovi stavovi suprotstavljaju, pokazuje, s jedne strane koliko je teško u Jorgeovoj argumentaciji ponekad razlučiti teološke argumente od onih političkih, a s druge strane upućuje na krajnju ambivalentnost i interpretativnu višeznačnost nekih od temeljnih kršćanskih dogma. Glavni 'griješ' smijeha u Jorgeovoj argumentaciji pronalazi se u njegovoj potencijalno subverzivnoj

⁹ Čitav je njegov prozni opus uspio pokušaj približavanja 'visoke' i 'niske' umjetnosti te fiktionalna aktualizacija brojnih njegovih teorijskih modela od kojih je najpoznatija ona o izgradnji različitih modela čitatelja.

funkciji podriivanja zakona, koji se, prema Jorgeu, »nameće strahom, kojemu je pravo ime strah Božji« (Eco 2004: 445). S obzirom na to da se Crkva vidi kao glavna čuvarica i braniteljica Božjeg zakona, ukidanje straha Božjega dovelo bi posredno i do potkopavanja Crkvenog autoriteta, a na toj ekskluzivnoj ulozi posrednika između Boga i ljudi crkva je temeljila svoj elitni položaj u srednjovjekovnom društvu. Pozitivno Jorgeovo vrednovanje straha Božjeg kao »možda najkorisnijeg i najljubaznijeg od svih darova Božjih« (Eco 2004: 224) jasno proizlazi iz kršćanskog svjetonazora čiji je temelj redefinicija kategorija života i smrti u odnosu na poganski svjetonazor, kao i posve drugačiji pogled na njihov međusobni odnos. No, iz Jorgeova izlaganja jasno proizlazi da je ta redefinicija u nekim svojim bitnim aspektima ostala ambivalentna i podložna različitim tumačenjima. To se možda ponajbolje vidi u nejasnim argumentima kojima se korijen pojedinih grješnih heretičkih praksi istodobno traži u njihovoj drskoj 'volji za smrću', ali i fanatičnoj težnji za svetošću koja je zajednički ideal njima i crkvenim dogmatičarima (Eco 2004: 447). Jorgeovo izlaganje kratko je predavanje o srednjovjekovnim kršćanskim identitetima i u njemu se objašnjava nužnost postojanja hereze za uspostavu dogme te iznosi čak i misao da njihova nazočnost »ulazi u okvire Božjeg nauma« (Eco 2004: 447). Ideja da nečije grješno vjerovanje, tj. hereza ili grješni čin koji proturječi Božjem zakonu, može biti unaprijed predodređen Božjom voljom i time opravdan, tj. otkupljen, u heretičkoj je tradiciji često bila povezivana uz novozavjetni lik Jude Iskariotskog, a zanimljivo je i da sam Jorge poziva Vilima da njegove zločine interpretira prema tom ključu (Eco 2004: 442). Prije nego prijeđemo na analizu intertekstualnih poveznica Jorgeova lika i metafore Jude, koja se razvija u Borgesovoj noveli *Tri tumačenja Jude*, valja nešto reći o ulozi epistemoloških metafora u Borgesovoj novelistici.

4. Uloga dvostruko kodirane epistemološke metafore u Borgesovoj novelistici i Ecovoj kritici

Eco u svojoj knjizi *Otvoreno djelo* razvija pojam epistemološke metafore, koja je jedan od ključnih termina njegove književne kritike. Tim terminom Eco opisuje načine na koje neko književno djelo može osvjetliti određene aspekte znanstvenih ili filozofskih teorija, bilo da kritički propituje njena učenja sve do najkontroverznijih aspekata bilo da pretvara njezine temeljne ideje u književne metafore (Eco 1967: 151–159). Epistemološke metafore igraju presudnu ulogu u izgradnji većine Borgesovih novela pa tako i onih koje tematiziraju sudbine raznih heretika. Leo Corry u svom članku *Borges, Author of the Name of the Rose Jorge* ističe da je u mnogim Borgesovim pripovijetkama prisutna tendencija da se čitava priča razvije kao jedna velika metafora (Corry 1992: 429). Takva je tendencija usko vezana uz Borgesovo brisanje realnosti i fikcije koje u njegovu opusu »više ne konstituiraju ontološku opoziciju« (Jaus 1992: 67). Borgesova se poetika možda najbolje sažima u onome što se iznosi u pripovijetki *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*: »Tlönski metafizičari ne tragaju za istinom, pa čak ni za vjerodostojnošću, oni traže iznenađenje. Smatraju da je metafizika dio fantastične književnosti« (Borges 1985a: 144). Za Borgesa je sve fikcija, izmišljene pripovijetke, istiniti događaji, enciklopedijski pasusi kao i filozofski i historiografski tekstovi. Njegov svijet fantazije ne temelji se toliko na izmišljanju čudesnih događaja ili bića (iako je i to područje Borgesa iznimno zanimalo pa je čak i sastavio antologiju izmišljenih bića), koliko na fantastičnoj logici koja upravlja razvojem neke priče ili događaja. Događaji se u njegovim pripovijetkama često odvijaju tako da njihova uzročnost nije neposredno uočljiva, već se u pozadini slute skriveni pokretači. Tomo

Virku u knjizi *Bijela dama u labirintu, idejni svijet J. L. Borgesa* analizira dvostruku šifriranost Borgesovih književnih metafora i ističe da su one uvijek metafore drugih metafora, tj. da njihovo značenje nije diskurzivno, nego metaforičko. Prvo dekodiranje Borgesova teksta vodi »samo do nove šifre koja je još izrazito umjetnički kodirana« (Virk 2013: 37). Takav postupak vidljiv je i u pripovijetki *Teoloji* u kojoj se uočavaju neki idejni i tematski elementi koje Eco razvija u svom romanu, stoga se na njih valja pobliže osvrnuti.

5. Analiza dvostruko šifrirane epistemološke metafore u pripovijetki *Teoloji* i njezini intertekstualni odjeci u *Imenu ruže*

U pripovijetki *Teoloji* donosi se priča o dvama teolozima Aurelijanu i Janusu Pannoniusu i njihovim odvojenim uzastopnim pokušajima suzbijanja hereze sekte *monotonih* i *histriona*. Radi se o noveli u kojoj Borges na svoj specifični način oponaša esej, što je jedna od njegovih čestih narativnih strategija, osobito česta u zbirci *Umotvori* u kojoj se nalazi i pripovijetka *Tri tumačenja Jude*. U *Teolozima* on razvija tezu da ista ideja u različitim razdobljima u istoj ideološkoj paradigmi može biti interpretirana kao heretična i dogmatska te izmišlja hipotetsku situaciju koju narativno gradi na esejiziran način. Borgesovi likovi Aurelijan i Janus u mnogim crtama podsjećaju na Jorgea i Vilima, oni su teolozi o čijim sudovima o pojedinim teološkim pitanjima ovise mnoge sudbine. Janusova briljantna i sažeta rasprava kojom on pobija herezu sekte *monotonih* i kojoj se Aurelijan potajno divi (iako ga ni jednom ne citira u svojim djelima), postaje u drugoj prigodi dokazom njegovih heretičkih razmišljanja na tragu sekte *histriona*, zbog kojih on biva spaljen na lomači. Aurelijanovo divljenje Janusovoj jasnoći i sveobuhvatnosti i njihovo tajno nadmetanje¹⁰ podsjeća na Vilimov i Jorgeov odnos koji je unatoč međusobnoj mržnji i prijeziru obilježen i snažnim međusobnim divljenjem.¹¹ U ovoj se pripovijetki, kao i u mnogim drugima, javlja ponavljanje i to kao središnji tematsko-idejni element i kao kompozicijsko-pripovjedna struktura. Tomo Virk ističe da je ponavljanje »središnja, zapravo hologramska Borgesova struktura, koja prožima njegov opus po stvarnoj, motivskoj, tematskoj, idejnoj, kompozicijsko-strukturalnoj itd. strani« (Virk 2013: 32). Važnost ponavljanja u Borgesovoj poetici proizlazi iz njegova razumijevanja vremena i vječnosti i jedne od njegovih ključnih ideja da je »svaki čovjek svi ljudi«. Virk ističe da je takva misao logična posljedica učenja o reinkarnaciji, tj. o seobi duša i beskonačnom vremenu u kojem dolazi do svih kombinacija – jedna duša naseljava sve kombinacije (Virk 2013: 37). Pritom naglašava da Borges svojim eklekticističkim mišljenjem ne svodi nikad ovu figuru samo na jedan izvor nego oko nje pleće metaforičku mrežu metafizičkih, filozofsko-spekulativnih i ezoteričnih

10 »Kotač je ustuknuo pred Križem, ali Aurelijan i Janus i dalje su vodili svoju skrovitu bitku. Obojica su se borila u istoj vojsci, priželjkivala isto odličje, ratovala protiv istog Neprijatelja, ali Aurelijan nije napisao ni jednu jedinu riječ koja ne bi potajno težila da natkrili Janusa. Njihov dvoboj bio je nevidljiv...« O tome više u Borges 1985b: 26.

11 »Uvidjeh, protrnuvši, da se u tom trenutku ta dvojica ljudi, spremni za borbu na život ili smrt, jedan drugome dive, kao da je svaki od njih radio samo zato da bi mu ovaj drugi pljeskao. Kroz svijest mi proleti pomisao kako su lukavštine kojima se koristio Berengar da zavede Adelma i jednostavne i prirodne kretnje kojima je djevojka razbuktala moju strast i moju žudnju, u pogledu prepedenosti i pomamne vještine osvajanja, prava sitnica u usporedbi sa zavodničkim obredom što se u tom času odvijao pred mojim očima, pošto se klupko razmatalo čitavih sedam dana, dok su dvojica sugovornika jedan drugome, da tako kažem, zakazivali tajnovite sastanke, težeći za odobravanjem protivnika kojega su se bojali i kojega su mrzili« O tome više u Eco 2004: 443–444.

razloga koji svaki sa svoje strane potvrđuju istu temeljnu misao. Na ideju da je svaki čovjek svi ljudi u *Teolozima* se aludira prvo neizravno raznim figurama ponavljanja¹², da bi ta misao bila jasno izrečena u posljednjoj rečenici pripovijetke u kojoj se Aurelijan i Janus iz vječne perspektive kraljevstva nebeskog prikazuju kao jedna jedina osoba. Ponavljanje je pritom podjednako prisutno i na idejnoj i na kompozicijsko-pripovjednoj razini. U Aurelijanovu citiranju Janusove ideje, s ciljem da ju se u raspravi pobije, ponavlja se Augustinova gesta citiranja Platona, Janusov tragični kraj na lomači ponavlja kraj herezizarha Euferba, kojega je na istu sudbinu prethodno osudila Janusova rasprava, Aurelijanov kraj u zapaljenoj šumskoj kolibi ponavlja Janusov kraj itd. Funkcija ponavljanja ovdje se treba tražiti u činjenici da svako ponavljanje poništava pluralnost i sve svodi na identitet, drugim riječima sva navedena citiranja i pobijanja u određenoj 'višoj' perspektivi mogu se čitati kao čin jedne osobe, kao što je i sudbina heretika u vječnosti sudbina samo jedne osobe. Problematika ponavljanja kod Borges a aktivira i metafizički učinak jer totalnost u kojoj se javlja, odražava Borgesovu autorefleksiju vlastitog postupka: sve se ponavlja, ništa novo nije moguće napisati. S obzirom na to da je ova ideja ujedno i jedna od temeljnih ideja na kojima se gradi poetika *Imena ruže*, posve je legitimno interpretirati nadmudrivanje Jorgea i Vilima kao nastavljanje Borgesova niza.¹³ Na kraju Adsonovih spisa Jorge se iz smjernog pravovjernog teologa i čuvara dogme pretvara u opsjednutog heretika, koji skraćava život u buktinji u koju se pretvorila samostanska knjižnica, a ubijanje redovnika otrovanom Aristotelovom knjigom ponavlja smrtni učinak Janusove rasprave u slučaju Euforba. Vilimov uvid s kraja knjige da »u svijetu ne može postojati red jer bi se to ogriješilo o Božju slobodnu volju« i konačni neizrečeni, ali intuirani zaključak koji iz takvog uvida proizlazi, da u slučaju nestanka samih mjerila istine »ne bi bilo moguće znanje koje bi se moglo predavati« (Eco 2004: 462), ponavlja Jorgeovo upozorenje Vilimu izneseno u njihovu posljednjem dijalogu.¹⁴ »Krajolik pustoši i smrti« (Eco 2004: 467) po kojem Adson pabirči nagorjele fragmente starih rukopisa s kraja Ecova romana, evocira sami početak Borgesove novele koji se otvara slikom barbarskog pustošenja i paleži

12 Odličan primjer za to je ponavljanje istog nadahnuća koje Janusu i Aurelijanu dolazi u obliku iste ideje, ali u dvama različitim vremenima i kontekstima. Aurelijan je nesvjesno preuzima od Janusa te je poslije, nakon što je osvijestio njezin 'pravi' izvor, 'citira' zajedno s primjedbom koja će Janusa stajati života.

13 Osim očitog idejnog i narativnog paralelizma takva interpretacija može se potkrijepiti i nizom zajedničkih sporednih motiva. Tako se na primjer ponavlja motiv knjige koja preživljava palež knjižnice, u slučaju Borgesove novele preživljava Augustinova dvanaesta knjiga *Civitas dei*, dok palež Ecove knjižnice preživljavaju Adsonova sjećanja koja do nas dolaze u obliku rukopisa koji nakon mnogo stoljeća postaje predloškom Ecova romana. Nadalje, u opravdanju svojih činova Jorge se koristi lavljom metaforikom kojom se izvorno u antičkoj kartografiji označavao neistraženi i opasni prostor nastanjen divljim zvijerima - *hic sunt leones*, a koja u njegovu svjetonazoru označava granice onkraj kojih nije dopušteno ići. Istom se metaforikom služi Borges kada opisuje Aurelijanova moralna previranja nakon Janusova pogubljenja. (Borges, 1985b: 29). Također, na sličan način opisuje se Jorgev i Janusov kraj kada ih dotiče plamen, oboje urliču kao zvijeri itd.

14 »Ali kad bi jednog dana, raspredajući Filozofove riječi i prema tome govoreći kao filozof, netko od umijeća smijanja izradio tanano oružje, kad bi retoriku ismijavanja zamijenila retorika ismijavanja, kad bi topiku strpljive i spasonosne gradnje slika iskupljenja zamijenila topika nestrpljive razgradnje i iskrivljavanja svih najsvetijih i najčasnijih slika - oh, toga biste dana i ti i tvoja učenost, Vilime bili pregaženi! - Zašto? Tukao bih se, borio bih se svojom dosjetkom protiv tuđe dosjetke. Bio bi to bolji svijet nego ovaj u kojem oganj i mač Bernarda Guija potiru oganj i mač Dolcinov. - I ti bi se tada sapleo u zloduhove mreže. Borio bi se s druge strane armagedonskog polja, gdje se ima odigrati konačni okršaj« O tome više u Eco 2004: 446.

samostanske knjižnice.¹⁵ Konačno zatvaranje intertekstualne parabole slikom izgorjele knjižnice popraćeno je gorkom Vilimovom opaskom da je »Antikrist zaista nadomak, jer mu se nikakva znanost više neće moći suprotstaviti« i pojašnjenjem Adsonu da se pod metaforom Antikrista misli prvenstveno na svaki oblik »bezumne strasti prema istini« i svaki pokušaj da se do nje dođe ili ju se brani nasiljem (Eco 2004: 460). Misao da se »Antikrist može roditi i iz same pobožnosti, iz pretjerane ljubavi prema Bogu ili istini, kao što heretik postaje od sveca« samo ponavlja Jorgeovu misao izrečenu u kontekstu njegove osude heretičkih pokreta¹⁶ te se njome na kraju romana ostavlja otvorenom mogućnost da i Vilimov lik i djelo jednog dana budu podvrgnuti sličnoj osudi u nekom drugom dobu i kontekstu. U žaljenju nad uništenjem drevne samostanske knjižnice kojem je i sam nehotice doprinio želeći se nasilno obračunati s Jorgeom¹⁷, razabire se i Vilimov nejasan osjećaj krivice, sličan onomu koji je progonio Aurelijana iz Borgesove pripovijesti nakon Janusova pogubljenja,¹⁸ te se u njemu već i jasno intuira takva mogućnost.

6. Metafora Jude kao interpretativni ključ u čitanju lika Jorgea da Burgosa

Na kraju valja nam se osvrnuti još na metaforu Jude Iskariotskog i njezin epistemološki okvir koji se razvija u Borgesovoj noveli *Tri tumačenja Jude*, a koji je intertekstualna podloga hermeneutičke recepcije Jorgeova lika. Na takav trag navodi nas poziv samog Jorgea upućen Vilimu da njegove etičke izbore interpretira tom metaforom.¹⁹ U propovijedi o dolasku Antikrista (Eco 2004: 374) Jorge iznosi razmišljanja o Judinu činu koja su na tragu heretičkih ideja koje u svojim djelima razvija Nils Runeberg, protagonist Borgesove novele. Specifična trodijelna struktura na kojoj se temelji pripovijedanje u toj noveli podsjeća na pripovijetku *Teoloji*, s tom

15 »Opustošivši vrt, oskrvnuvši kaleže i oltare, ujahali su Huni u samostansku knjižnicu i razderali nerazumljive knjige, popljivali ih i zapalili, bojeći se, možda, da slova ne kriju hulu na željeznu sablju krivošiju kojoj su se klanjali.« O tome više u Borges 1985a: 24.

16 »sve ih poznajemo, i poznajemo korijen njihovih grijeha, koji je onaj isti korijen naše svetosti. [...] njihov grijeh pospešuje našu krepost, njihova kletva bodri naš hvalospjev, njihova sumanuta pokora potiče našu slast žrtve, njihova bezbožnost daje sjaj našoj pobožnosti, jednako kao što je vladar mraka bio prijeko potreban, sa svojom pobunom i svojim beznađem, da jasnije zablista slava Božja...« O tome više u Eco 2004: 447.

17 »...taj lik časnog starine sad se prometnuo u odvratnu i nastranu obrazinu: u nekom drugom trenutku bio bi možda izazvao smijeh, ali smo sada i mi bili više nalik na životinje, na pse što progone divljač. Mogli smo ga ščepati mirno. Umjesto toga, mi se u zanosu sručismo na njega, on se izvinu i zgrči ruke na prsima braneći knjigu. Ja sam ga dograbio ljevicom, dok sam desnicom pokušavao svijeću držati visko, ali mu plamenom okrnuzh lice, on oćuti toplinu, ispusti mukao glas, gotovo kao da riće, iz usta mu ispadoše komadi papira, desnom rukom ostavi svezak, pruži je prema svijeći i nenadano je ote te je hitnu preda se...« O tome više u Eco 2004: 453.

18 »Plutarh navodi da je Julije Cezar oplakao Pompejevu smrt; Aurelijan nije oplakao Janusovu smrt, ali je osjetio ono što, vjerojatno, osjeća čovjek izliječen od smrtno bolesti koja mu je postala dijelom života. Godine su mu protekle u Akvileji, u Efezu, u Makedoniji. Lutao je po tegobnim granicama Carstva, neprohodnim moćvarama i kontemplativnim pustinjama, da u samoći pokuša dokućiti svoju sudbinu. U mauritanskoj ćeliji, u noći punoj lavova, preispitao je složenu optužbu protiv Janusa Pannoniusa i podržao, tko zna po koji put, donesenu presudu. Teže mu je bilo pronaći opravdanje za svoju zakućastu optužbu« O tome više u Borges 1985b: 29.

19 »„Ja nisam nikoga ubio. Svatko je od njih izgubio život slijedeći vlastitu sudbinu zbog svojih grijeha. Ja sam bio tek oruđe.“ – „Jučer si rekao da je i Juda bi oruđe. To nije sprijećilo da bude proklet.“ – „Prihvaćam opasnost da budem proklet. Gospodin će me odriješiti, jer zna da sam radio za njegovu slavu. Moja je dužnost bila da štitim knjižnicu.“« O tome više u Eco 2004: 442.

razlikom da u *Tri tumačenja Jude* Borges do kraja provodi strategiju maksimalnog ograničavanja priče na jedan glavni lik i njegovu sudbinu do točke u kojoj radnja praktički nestaje, a pripovijedanje gotovo u potpunosti imitira esejiziranje.²⁰ Dojam cjelovitosti ostvaruje se u toj noveli isključivo efektom začudnosti koji se stvara iznenađujućim i šokantnim Runebergovim krajem, a koji nadomješta manjak klasične kompozicijske strukture ekspozicije, raspleta i zapleta. Posebnost te Borgesove novele ogleda se u zanimljivom prožimanju dvaju ontoloških svjetova, onog pojavnog, fizičkog koji se sumira u navođenju nekoliko ključnih godina iz Runebergove profesionalne biografije, povezanih s godinama objavljivanja njegovih teoloških djela, i onog fikcionalnog, u kojem se esejiziraju i kontekstualiziraju Runebergove teze. Najzanimljiviji je način na koji se u ovoj noveli fikcionalni svijet širi na prostor 'fizičkog' svijeta. Spekulative Runebergove teološke teze djeluju razorno na psihu svoga 'tvorca' i motiviraju ključni događaj novele, a to je Runebergovo ludilo²¹, koje na kraju rezultira i njegovom smrću. Slična sudbina na kraju Ecova romana stiže i Jorgea koji 'otrovan' vlastitim oholim herezama osuđuje sebe na prokletstvo i u bunilu ždere Aristotelovu knjigu otrovanu vlastitom rukom. Analiza hermeneutičke recepcije Jorgeova lika otkriva da se u njezinoj izgradnji Eco vodio složenom hermeneutikom Judina izdajničkog čina koja se u Borgesovoj noveli razvija u trima fazama. U prvoj fazi Runeberg iznosi misao koja je u suprotnosti s tradicionalnim interpretacijama²² i tvrdi da je Judin čin bio »predodređen čin koji zauzima tajanstveno mjesto u ustrojstvu otkupljenja« i da Judinu žrtvu treba razumjeti kao ekvivalent Kristovoj žrtvi: »kad je Riječ postala tijelom, prešla je iz posvudašnjosti u prostor, iz vječnosti u povijest, iz bezgraničnog blaženstva u mijenu i smrt; trebalo je da jedan čovjek, u ime svih ljudi, podnese istovrsnu žrtvu« (Borges 1985a: 216). S obzirom na to da je Judina žrtva omogućila Kristovu žrtvu, Juda na određeni način odražava Krista. Jorge u svojoj propovijedi upravo na taj način interpretira Judin čin, a ista interpretacija poslije mu je argument u pokušaju obrane vlastitih zločina pred Vilimovim optužbama. Ipak, u njegovu se pokušaju obrane otkriva i određena modifikacija u odnosu na početnu verziju koju iznosi u propovijedi, a koja se tiče Judine prave odgovornosti i pitanja kazne. U prvoj verziji Juda je svejedno osuđen na vječne muke i sramotu, iako je njegova izdaja bila nužna da »bi se ispunila tajna iskupljenja« (Eco 2004: 374). Jorge »koji je pristao da bude posrednikom ostvarenju Božje naredbe« (Eco 2004: 374) i time na svojevrstan način ponovio Judin čin i pristao na opasnost da bude proklet, ipak se nada odrješenju jer je »radio za njegovu slavu« (Eco 2004: 442). Ovdje valja napomenuti da je i ta modifikacija na tragu Runebergove kasnije prerade njegove početne teze o Judi. U drugoj fazi Runeberg Judinu motivaciju izdaje Isusa interpretira Judinim hiperboličnim asketizmom²³ i

20 *Tri tumačenja Jude* nije osamljen primjer maksimalnog ograničavanja priče, slični postupci prisutni su i u novelama *Zahir*, *Tajno čudo*, *Funes Pamtilac* itd.

21 »Valerije Soran umro je, jer je razglasio tajno ime Rima. Kakvu je bezgraničnu kaznu on sam zaslužio, zato što je otkrio i razglasio užasno ime Božje? Ošamućen besanicom i vrtoglavom dijalektikom, Nils Runeberg potucao se ulicama Malmöa, vapijući do neba bi li mu iskazalo milost da zajedno s Otkupiteljem ispašta u Paklu.« O tome više u Borges 1985a: 218.

22 Runeberg se referira i na de Quinceyja koji je prije njega ponudio jedno drugo objašnjenje. De Quincey je iznio teoriju da je Juda izdao Isusa da bi ga primorao na objavu svoje božanske naravi i pokrenuo široki ustanak protiv rimskoga jarma. O tome više u Borges 1985a: 215-216.

23 »Asket, radi veće slave Gospodnje, ponizuje i trapi pokorom svoje tijelo; Juda je tako postupio s duhom. Odrekao se časti, dobra, spokoja, carstva nebeskog, kao što su se neki, sa manje junačnosti, odrekli užitka. Svoje je grijehе unaprijed smislio s užasnom lucidnošću. [...] Juda je odabrao one grijehе u kojima nema ni truna vrline: zlorabu povjerenja (Iv 12,6) i prokazivanje. Djelovao je s gorostasnom smjernošću, smatrao

iznosi tezu da je Judin čin bio unaprijed smišljen i pomno isplaniran, a baš se takvim na kraju romana razotkriva i Jorgeov zločin. Jorge, slično kao i Juda u Runebergovoj verziji, svjesno pristaje na pakao i prokletstvo jer mu dostaje utjeha da je radio za božansku slavu. Na kraju valja napomenuti da ovakvu interpretaciju potkrepljuje i još jedan važan detalj povezan s identičnim poimanjem sreće i smisla kod obaju likova. Za Runebergova Judu sreća je božansko svojstvo te nije nešto što ljudi smiju prisvojiti. Jorgeova borba protiv smijeha ima korijen upravo u takvom razmišljanju. On razlikuje smijeh, koji je po njemu odraz prolaznog tjelesnog zadovoljstva, i sreću koja se ostvaruje samo poštivanjem Božjega zakona kojemu je strah Božji nužan preduvjet.²⁴ Eco se za razliku od Borgesa zaustavlja na drugoj Runebergovoj tezi i ne ide do kraja, do izjednačavanja Jude s Kristom, iako se na ukidanje i te razlike u perspektivi vječnosti neizravno aludira u posljednjim Adsonovim razmišljanjima: »bit će zaboravljene sve razlike, bit ću u jednostavnom temelju, u šutljivoj pustinji u kojoj nigda ne bijaše različitosti, u najdubljoj unutrašnjosti u kojoj se nitko ne nalazi na svojem mjestu. Past ću u tiho i nenastanjeno božanstvo u kojem nema ni djela ni slike« (Eco 2004: 469).

7. Zaključak

U zaključku može se reći da provedene analize potvrđuju početne teze i da se hermeneutička recepcija Jorgeova lika može razumjeti kao tipična dvostruko kodirana metafora, tj. kao alegorija u koju se upisuje Borgesov *alter ego* u romanu i kao metafora Jude koju Borges razvija u noveli *Tri tumačenja Jude*. Pritom se ova druga metaforička razina otkriva kao ona glavna pokretačka sila koja usmjerava razvoj njegova lika u romanu i utječe na njegove postupke i konačnu sudbinu. U Ecovu romanu uočavaju se i brojne intertekstualne poveznice s novelom *Teolozi*, kako na idejnoj tako i na narativno-kompozicijskoj razini, čija je glavna funkcija upućivanje na jednu od glavnih Borgesovih metafora 'svi su ljudi jedan čovjek'. Ta metafora u Ecovu romanu, brojnim figurama ponavljanja, postaje krovnom metaforom koja između ostalog usmjerava i hermeneutičku recepciju Jorgeova lika.

se nedostojnim da bude dobar. Pavao je napisao: Tko se ponosi, neka se u Gospodinu ponosi (1 Kor 1, 31); Juda je potražio Pakao, jer mu je blaženstvo Gospodnje dostajalo. Držao je da je sreća, baš kao i dobro, božansko svojstvo, te da ga ljudi ne smiju prisvojiti« O tome više u Borges 1985: 217.

24 »To što je smijeh svojstven čovjeku, znak je naših grešnih granica. A koliko bi pokvarenih umova kao što je tvoj iz ove knjige izvuklo krajnji silogizam, po kojemu je smijeh svrha čovjekova!« O tome više u Eco 2004: 445.

Literatura

- Borges, J. L. (1985a). *Jorge Luis Borges, Sabrana djela 1932-1944*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Borges, J. L. (1985b). *Jorge Luis Borges, Sabrana djela 1944-1952*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Corry, L. (1992). Jorge Borges, Author of the Name of the Rose, *Poetics today*, 13, 425-445.
- Costiucovich, E. (1985). La semiosi illimitata come base esistenziale della cultura. In Renato Giovannoli (ed.), *Saggi su Il nome della rosa* (pp. 76-83). Milano: Bompiani.
- Čale, M. (1993). *Demiurg nad tuđim djelom: intertekstualnost u romanima Umberta Eca*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Garcia, J. J. E.; Korsmeyer C.; Gasche R. (ed.) (2002). *Literary philosophers, Borges, Calvino, Eco*. New York: Routledge.
- Giovannoli, R. (1985). Introduzione. In Renato Giovannoli (ed.), *Saggi su Il nome della rosa* (pp. 7-20). Milano: Bompiani.
- Eco, U. (1967). *Opera aperta*. Milano: Bompiani.
- Eco, U. (1979). *Lector in fabula*. Milano: Bompiani.
- Eco, U. (2004). *Ime ruže*, Zagreb: Globus Media.
- Jouve, V. (1999). Složenost lik efekta, U Cvetko Milanja (ur.), *Autor, pripovjedač, lik* (str. 479-573). Osijek: Svjetla grada.
- Lailhacar, C. (1990). The Mirror and the Encyclopedia. Borgesian Codes in Umberto Eco's *The name of the Rose*. In Edna Aisenberg (ed.), *Borges and his Successors: the Borgesian Impact on Literature and the Arts*. (pp. 535-557). Columbia/London: University of Missouri Press.
- Parker, D. (1990). The literature of appropriation: Eco's use of Borges in »Il nome della Rosa«, *The Modern Language Review*, 4, 842-849.
- Paz, O. (1986). In Time's Labyrinth, *The New Republic*, 3, 30-33.
- Virk, T. (2013). *Bijela dama u labirintu. Idejni svijet J. L. Borgesa*. Zagreb: Lara.

THE HERMENEUTICAL RECEPTION OF THE CHARACTER OF JORGE DE BURGOS IN UMBERTO ECO'S NOVEL "THE NAME OF THE ROSE"

Abstract

This article analyses the modalities of Umberto Eco's intertextual adoption of J. L. Borges' 'fictional person' and the specific literary metaphors Borges developed and used in his short stories when building the hermeneutical reception of the character of Jorge de Burgos, the villain of Eco's novel *The Name of the Rose*. While the critical literature on *The Name of the Rose* has devoted considerable attention to the former, the latter has remained neglected in some crucial aspects. The analysis of ideological and hermeneutic aspects of his character in Eco's novel revealed that, in creating his ethical and theological habitus and even in the development of the novel's main narrative, a significant role was played by double coded metaphors developed by Borges in his short stories *The Theologians* and *Three Versions of Judas*. This article analyses their role in the aforementioned short stories by Borges and their intertextual resonance in *The Name of the Rose* visible both, on the level of ideas and the compositional-narrative level. The basic Borges' metaphor, "Whatever one man does, it is as if all men did it", was developed in the novel with the help of various figures of repetition. Within that primary metaphor, an important place is held by the metaphors of Judas developed by Borges in *Three Versions of Judas*. Analysis of the hermeneutical reception of Jorge's character has revealed the crucial role of that metaphor in its creation.

Key words: U. Eco, J. L. Borges, *The Name of the Rose*, Jorge de Burgos, hermeneutical reception, *Three Versions of Judas*, *The Theologians*, epistemological metaphors